

Діяльність сільських народних комітетів Закарпатської України 1944-1945 років: на прикладі румунського с. Середня Апша Рахівського округу

Василь Міщанин

Activitatea comitetelor populare din Ucraina Transcarpatică 1944 -1945: studiu de caz satul românesc Apșa de Mijloc din districtul Rahiv

Rezumat: În lucrare este prezentată activitatea Comitetului sătesc popular din satul românesc Apșa de Mijloc (Serednye Vodiane) în perioada de guvernare a Consiliului Popular al Ucrainei Transcarpatice (1944-1945). Pe de o parte, Consiliul Comisarilor Populari a desfășurat o activitate susținută în ceea ce privește ordinea în ținut, care lăsa de dorit în urma războiului devastator, și-a luându-și atribuții cu funcții notariale etc. Pe de altă parte, activitatea sa a fost limitată de decretul și reglementările Consiliului Popular al Ucrainei Transcarpatice, de deciziile și instrucțiunile comitetelor districtuale ale Comitetelor populare, unde, de obicei, dominau interesele politice.

Activities of rural people's committee of Transcarpathian Ukraine in 1944-1945: by the example of the Romanian village of Serednya Apsha, Rakhiv district

Abstract: The article deals with the activities of rural people's committee of the Romanian village Serednya Apsha during the National Council of Transcarpathian Ukraine in 1944-1945. On the one hand, the rural people's committee had a great independent work of establishing order in a post-war devastation, the implementation of land reform, education and health care, assumed certain notarial functions and more. On the other hand, its activity was limited to the decrees and resolutions of the People's Council of Transcarpathian Ukraine, decisions and instructions.

Cuvinte Cheie: Comitete populare, Ucraina Transcarpatică, Consiliul Comisarilor Populari, decrete și reglementări, interese politice, sate românești, Arhiva de stat a regiunii Transcarpatia, fonduri arhivistice, decrete.

Keywords: Popular committees, Transcarpathian Ukraine, the Board of Folk Commissioners, decrees and regulations, political interests, Romanian villages, State Archives of Transcarpathian Oblast, archives, decrees.

Історія Закарпатської України 1944-1946 рр. та діяльність її керівного органу - Народної Ради ще довго викликатиме посилений інтерес у дослідників. Багато із зробленого Народною Радою Закарпатської України в подальшому визначатиме розвиток Закарпатської області другої половини ХХ ст. Дослідженням різних аспектів з історії Закарпатської України у свій час займалися радянські історики. Ними було видано низку різнопланових наукових статей¹, а

¹ Бойко М.Ф. Освобождение Закарпатья Советской армией и деятельность Народной Ради Закарпатской Украины // Ученне записки Харьковського гос. ун-та. Т.88. Труды кафедры истории КПСС. - Харьков: ХГУ, 1957. - С.367-392; Ілько В.І. Аграрні перетворення в закарпатському селі (1944-1945 рр.) // Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років радянської влади: Матеріали респ. конф., присвяченої 25-річчю возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (1945-1970). - Ужгород: Карпати, 1970. - С.27-39; Куценко К.О. Економічна допомога Радянського народу трудящим Закарпатської України (жовтень 1944 - червень 1945 рр.) // Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років Радянської влади. - С.12-29; Сегеда Т.С. Спілка молоді Закарпатської України в боротьбі за возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (листопад 1944 - червень 1945 рр.) // Великий Жовтень і розквіт возз'єданого Закарпаття. Матеріали наукової сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. 29 червня - 2 липня 1967 р. - Ужгород: Карпати, 1970. - С.252-262; Ткачова Л.І. Допомога воїнів Червоної Армії трудящим Закарпаття (жовтень 1944

також монографії². За радянських часів було також опубліковано збірники документів присвячені цьому періоду в житті краю³. Проте ми знаємо, що правдивої історії за часів СРСР не можна було писати, та й у збірники документів матеріали підбиралися тенденційно.

Із здобуттям Україною незалежності тема Закарпатської України знову зацікавила дослідників. У 1995 р. до 50-річчя визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчя Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України в Ужгороді відбулася конференція, матеріали якої видані окремим збірником⁴. Подібні конференції до річниці возз'єднання проходили у 2005 р. та 2010 р.⁵

Справедливо відзначимо, що найбільше в розробці дослідження історії Закарпатської України зробив М.П.Макара. Його перу належать статті⁶ у наукових журналах та колективних монографіях, а також спеціальна монографія «Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 - січень 1946 рр.)»⁷.

Однак переважна більшість дослідників, як радянського, так і сучасного періоду при дослідженні діяльності НРЗУ, народних комітетів обмежується документами обласного рівня. Це й зрозуміло, радянських істориків допускали переважно до «перевіраних» документів центральних фондів. Цензура документації в районах (округах) могла недогледіти якийсь «небезпечний» документ. З іншого боку, значно легше працювати із зведеними документами рівня області, ніж ритися в одноманітному матеріалі рівня району, не говоримо вже про сільський.

У плановому варіанті наша наукова розвідка мала називатися: «Діяльність сільських народних комітетів Закарпатської України 1944-1945 рр.: на прикладі румунських сіл Рахівського і Тячівського округів». Передбачалося проаналізувати діяльність СНК сіл Нижня Апша, Глибокий Потік, Топчин Тячівського округу та сіл Біла Церква, Середня Апша

-1945 рр.) // *Великий Жовтень і розквіт возз'єданого Закарпаття*. - С.263-270.

² Евсеев И.Ф. Народные комитеты Закарпатской Украины - органы государственной власти (1944-1945). - Москва: Государственное издание юридической литературы, 1954. - 148 с.; Хайнас В. Роки великих подій. Боротьба трудящих Закарпаття під керівництвом Комуністичної партії за возз'єднання з Радянською Україною (1944-1945 рр.). - Ужгород: Закарпат. обл. книжк.-газ. вид-во, 1959. - 59 с.

³ Шляхом Жовтня. Визволення Радянською Армією Закарпатської України і возз'єднання її з Радянською Україною. Збірник документів. Т. VI. - VIII-1944 р. - I-1946 р. - Ужгород: Карпати, 1965. - 445 с.

⁴ Закарпатська Україна. Осінь 1944 року: Матеріали наук. конф., присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України. - Ужгород: Патент, 1995. - 68 с.

⁵ Возз'єднання Закарпаття з Україною (матеріали наукової конференції, присвяченої 60-ти річчю возз'єднання Закарпаття з Україною, Ужгород, 29 червня 2005 р.). - Ужгород: Говерла, 2006. - 198 с.; Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (Ужгород, 24 червня 2010 р.). - Ужгород: ТІМРАНИ, 2010. - 168 с.

⁶ Макара М.П. Початок змін етнополітичної структури населення Закарпаття (кадровий зріз) // *Carpatica-Carpatika*. Ужгород. - 1995. - Вип. 3. - С.84-92; Макара М.П., Довганич О.Д. Утворення Народних комітетів. Наростання руху за возз'єднання з Україною // Нариси історії Закарпаття. Т. II. (1918-1945) / Ред. колегія: І.Гранчак, Е.Балагурі, І.Грицак, В.Ілько, І.Поп. - Ужгород: Закарпаття, 1995. - С.576-583.

⁷ Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 - січень 1946 рр.). - Ужгород: Патент, 1995. - 108 с.

Рахівського округу. Проте вже при першому ознайомленні з матеріалами Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО) стало зрозуміло, що тему доповіді буде треба частково змінювати. Це було пов'язано з відсутністю справ сільських народних комітетів сіл Н.Апша, Глибокий Потік, Топчин Тячівського округу в Державному архіві. Переглянувши фонд Р-62 - Тячівський окружний народний комітет - ми зрозуміли, що навіть по-крупниці збираючи інформацію нам не вдасться повністю висвітлити зміст теми.

Не багато міститься інформації і у фонді Р-1333 - Біло-Церківський сільський народний комітет, с. Біла Церква, Рахівського округу (1945-1946 рр.). У описі фонду міститься всього чотири справи: «Протоколи за 1945 р.», «Бюджет за 1945 р.», «Журнал обліку державної поштини за 1945-1946 рр.» та власне сам «Опис на документальні матеріали». Протоколи, які могли б зацікавити дослідника розпочинаються від 9 вересня 1945 р. У ньому мова про підготовку до святкування першої річниці визволення Закарпаття в с. Біла Церква⁸.

Нарешті нам неабияк поталанило із фондом Р-221 (Середньо-Апшанський сільський народний комітет, с. Середня Апша Рахівського округу Закарпатської України). Тут міститься аж 29 справ які дають нам змогу всебічно розглянути діяльність сільського народного комітету румунського села Середня Апша у 1944-1945 рр. Одним із перших завдань, судячи із наявних архівних справ, було налагодження організаційної роботи самого СНК⁹. В переважній більшості справ, які вирішували СНК це були різні питання політичного, соціально-економічного, фінансово-господарського характеру. Це безпосередньо впливає із аналізу досліджуваного нами фонду Р-221. Так документи із розвитку промисловості і торгівлі знаходяться у справах 6¹⁰, 8¹¹, 12¹² та ін. Документи з питань розвитку сільського господарства, проведення земельної реформи, наділенні селян землею поміщені у

⁸ Протоколи за 1945 рік. 09.09.1945-10.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-1333 (Біло-Церківський сільський народний комітет, с. Біла Церква, Рахівського округу). -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 1-4.

⁹ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221 (Середньо-Апшанський сільський народний комітет, с. Середня Апша Рахівського округу Закарпатської України). -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 1-56; Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію діяльності сільського народного комітету, організацію зв'язку, особовий склад та інші адміністративні питання. 13.07.1944-08.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 2. -Арк.1-77.

¹⁰ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі та Рахівського окружного народного комітету про проведення мобілізації в Червону та чехословацьку армії та надання допомоги військовим частинам Червоної Армії. 29.10.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 6. -Арк.1-33.

¹¹ Декрет, постанова і циркуляри НРЗУ, Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі про проведення обліку націоналізованих фабрик, заводів і підприємств. 25.12.1944-08.09.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 8. -Арк.1-19.

¹² Розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах промислу, торгівлі, заготівлі та постачання і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію торгівлі, видачу дозволу на ведення торгівлі і промислу, порядок продажу тютюну і спиртних напиктів, здачу і заготівлю державі сільськогосподарських продуктів та інші питання торгівлі і промислу. 18.11.1944-24.01.1946. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 12. -Арк.1-36.

справах -13¹³, 20¹⁴. Різні фінансово-господарські питання в діяльності місцевих сільських та окружних комітетів допоможуть висвітлити справи під номерами 9¹⁵, 10¹⁶, 11¹⁷, 22¹⁸. Соціальну політику народних комітетів допоможуть розкрити матеріали справ -4¹⁹, 7²⁰, 19²¹, 27²². Справи 14²³ і 15²⁴ присв'ячені відповідно питанням освіти та охорони здоров'я.

Після визволення Закарпаття, територія, яка де-юре ще до осені 1945 р. входило до складу Чехословаччини, зразу ж за старою перевіреною схемою, радянська влада стала проводити політичні, соціальні та економічні перетворення. Слід погодитися з М.П.Макарою, який висловив припущення, що: «Очищення Закарпаття від угорсько-фашистських загарбників, активні дії політорганів й тилових служб 4-го Українського фронту серед населення дозволили швидко ліквідувати окупаційний режим, створити сприятливі умови для піднесення громадсько-політичної активності закарпатців, що виразилося в стихійному формуванні органів місцевого самоврядування...»²⁵.

¹³ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах землеробства і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію сівби, молотьби, збір врожаю, організацію молочарень та інші сільськогосподарські питання. 13.12.1944-11.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 13. -Арк.1-66.

¹⁴ Списки безземельних селян та листування з Рахівським окружним народним комітетом про розподіл землі. 01.02.1945-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 20. -Арк.1-21.

¹⁵ Циркуляри і розпорядження Рахівського окружного народного комітету про мобілізацію робочої та тяглової сили для відбудови народного господарства. 13.12.1944-27.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 9. -Арк. 1-23.

¹⁶ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про виплату службовцям зарплати, стягнення податків, введення касових щоденників та інші фінансові питання. 03.01.1945-08.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 10. -Арк.1-74.

¹⁷ Циркуляри і розпорядження Рахівського окружного народного комітету і експозитури обласного технічного управління шосейних доріг і мостів про будівництво та ремонт шосейних доріг та мостів. 02.12.1944-02.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 11. -Арк.1-11.

¹⁸ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах комунального господарства і Рахівського окружного народного комітету про облік державного і конфіскованого майна, перейменування вулиць та листування з ними по інших питаннях комунального господарства. 01.01.1945-30.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 22. -Арк.1-70.

¹⁹ Циркуляри і розпорядження уповноваженого в справах соціальної опіки і Рахівського окружного народного комітету про встановлення збитків заподіяних населенню угорсько-німецькими загарбниками. 02.12.1944-22.10.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 4. -Арк. 1-20.

²⁰ Циркуляри Рахівського окружного народного комітету про розподіл серед населення продуктів та промислових товарів 13.12.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 7. -Арк. 1-47.

²¹ Циркуляри і розпорядження Рахівського окружного народного комітету та листування з ним про матеріальне забезпечення інвалідів Вітчизняної війни та сімей добровольців Червоної та чехословацької армій. 15.01.1945-19.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 19. -Арк.1-74.

²² Розпорядження Уповноваженого НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про визначення пенсій, встановлення опіки над сиротами та недієздатними особами, страхування робітників і службовців та інші питання по соціальному забезпеченню. 16.01.1945-724.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 27. -Арк.1-30.

²³ Циркуляри Рахівського окружного народного комітету про притягнення до відповідальності батьків за невідвідування учнями школи, проведення ремонту шкільних будинків, забезпечення вчителів продуктами та інші шкільні питання. 24.12.1944-12.10.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 14. -Арк.1-23.

²⁴ Спр. 15. Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах охорони здоров'я та постанова Рахівського окружного народного комітету про боротьбу з епідемічними захворюваннями населення та листування з ними про інші питання охорони здоров'я. 24.12.1944-22.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 15. -Арк.1-59.

²⁵ Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до воз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944

Але утворювалися органи самоврядування на місцях не завжди з волі самих закарпатців. Найчастіше ініціативу в цій справі проявляли командири з'єднань Червоної армії, які на власний розсуд призначали в окремому населеному пункті 5-7 чоловік у народний комітет²⁶. Водночас із виникненням комітетів в селах і містах Закарпатської України створювалися окружні народні комітети. Завдання, які вирішувалися органами місцевого самоврядування, як сільських і міських, так і окружних рівнів, повинні були розв'язуватися за сценарієм та під контролем радянської влади.

Щось подібне можемо сказати і про створення сільського народного комітету в с. Середня Апша Рахівського округу. Як бачимо із протоколів засідань СНК, на першому засіданні 12 листопада 1944 р., виносилося питання «сільські вибори в Середній Апші». На цих виборах були присутні: член Окружної Народної Ради Йосип Бойчук, комендант міліції в с. Солотвині Арнольт Лашкая, член міліції в Солотвині Йосиф Медвець, голова місцевої організації комуністичної партії Андрій Гузов, директор народної школи Олександр Марина, бувший урядник нотаріального уряду Петро Тивадар. Майже всі місцеві із перерахованих активістів увійшли на керівних ролях до СНК. Дуже правильно записано у рішенні зборів: «Назначається (підкреслення наше -В.М.) староста: Андрій Гузов, заступник старости Олександр Марина, третій староста Юрій Попик, секретар Петро Тивадар»²⁷. Членами сільського народного комітету також стали: Йонаш Мойш, Іван Дан, Юрій Пап, Йонаш Дан, Юрій Маркуца, Іван Шиман, Лаврентій Марина. Останній, до речі був священником²⁸.

Із самого початку своєї діяльності СНК окрім соціально-економічних мали вирішувати і політичні питання, які впроваджувала НРЗУ. Декрет НРЗУ за номером 4 називався «Про усунення мадярських і німецьких написів зі всіх публічних місць»²⁹. Відповідно до нього всі назви на угорській та німецькій мові мали бути змінені на українські та російські назви (у тексті документу -руській). ОНК у Рахові скерував з цього приводу до СНК с. С.Апша листа, в якому йшлося: «Переведення цього розпорядження сконтролюйте. Оскільки нема власника зобов'язаного на усунення написів, написи має усунути сам СНК»³⁰. Сільські народні комітети мали забирати у населення атрибути угорської державності, зокрема прапори, або «зелену частину від них». Так, у селі С.Апша в листопаді 1944 р. від населення та греко-католицької церкви було конфісковано 5 таких символів³¹.

Майже відразу ж після визволення Закарпаття від фашистських загарбників починається мобілізація місцевого населення до лав Червоної та Чехословацької армій.

- січень 1946 рр.). - Ужгород: Патент, 1995. -С.10.

²⁶ Там само. -С.12.

²⁷ Протоколи засідань сільського народного комітету за 1944-1945 роки. 12.11.1944-26.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 3. -Арк.1.

²⁸ Там само.

²⁹ Вісник НРЗУ. -1944. -30 листопада. -С. 4.

³⁰ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 2.

³¹ Там само. -Арк. 6.

Значну допомогу при мобілізації мали відігравати СНК. Вже 29 жовтня 1944 р. військовий комендант у Рахові відправив листа сільським народним комітетам округу листа. В ньому, зокрема, вказувалося: «Негайно виготовити дані після «Листу допитів» всіх воєнноповинних: чехів, словаків, румунів, українців»³². Розпорядженням чехословацького міністра Ф.Немеца з 11 листопада 1944 р. оголошувалася мобілізація місцевого населення в Рахівському окрузі. В документі, підготовленому Рахівським ОНК окрім роз'яснень з питань мобілізації, зокрема йшлося: «Після чехословацького закону військового через мобілізаційну комісію повинні з'явитися і всі ті добровільці, що голосилися в ряди Червоної Армії та ще не відійшли»³³.

Проте мобілізація не проходила гладко. Голова СНК с. С.Апша змушений був скаржитися в ОНК до Рахова: «Голошу, що в Середній Апші тільки 9 людей голосилося котрі і появилися в Рахові перед мобілізаційною комісією. Другі не хочуть голоситися. Пропоную вислати військо, або жандармерію, бо без військової сили голоситися не будуть»³⁴. Так, 20 листопада 1944 р. Рахівський ОНК вимагав від СНК с. С.Апша: «Нагадую, що особи які дотепер не з'явилися на призовну комісію. будуть покарані за законами військового часу»³⁵.

Відповідно до юридичних норм мобілізацію мала проводити Чехословаччина, адже Закарпаття де-юре залишалось її складовою частиною. Але місцеві комуністи, захопивши більшість у місцевих радах починають набір «добровольців» до лав Червоної армії. Вже 9 грудня 1944 р. НРЗУ приймає декрет № 20 в якому «виходячи з рішення І. З'їзду делегатів Народних Комітетів Закарпатської України про вихід Закарпатської України зі складу Чехословацької Республіки і возз'єднання з Радянською Україною» постановила «§ 1. Припинити й заборонити надалі мобілізацію громадян Закарпатської України в Чехословацьку Армію. § 2. Підтримати вербовку добровольців з громадян Закарпатської України в Червону Армію»³⁶. Виконання цих рішень покладалося на сільські, міські та окружні народні комітети. Хоча сама мобілізація проходили під чітким керівництвом і контролем радянських військових. Так, 29 листопада 1944 р. капітан Червоної Армії, уповноважений з набору добровольців, звертався до сільського керівництва с. С.Апша: «Для отправки добровольців в Червону Армію від вашого села треба організувати повозки з розрахунку 6 чел. на повозку»³⁷. У випадку невиконання цього рішення згадуваний капітан

³² Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі та Рахівського окружного народного комітету про проведення мобілізації в Червону та чехословацьку армію та надання допомоги військовим частинам Червоної Армії. 29.10.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 6. -Арк.1.

³³ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі та Рахівського окружного народного комітету про проведення мобілізації в Червону та чехословацьку армію та надання допомоги військовим частинам Червоної Армії. 29.10.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 6. -Арк. 4.

³⁴ Там само. -Арк. 5.

³⁵ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 2.

³⁶ Вісник НРЗУ. -1944. -15 грудня. -С. 12.

³⁷ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі та Рахівського окружного народного комітету про проведення мобілізації в Червону та

погрожував викликати до села міліцію, або військовим трибуналом. У важкий 1944 р., коли панував голод і розруха, населення Закарпатської України, змушене було також надавати продовольчу допомогу Червоній Армії. «Президія ОНК у Рахові на своєму засіданні дня 11. грудня 1944. рішила ваше село має передати Економічному бюро 4. укр. фронту 20 штук коров та 10 штук волів I-ої та II-ої класи. Худоба передається в розрахунок за зерно.»³⁸, - йшлося в листі ОНК у Рахові за №421/I-1944 до СНК с. С.Апша. Щоправда селянам мала виплачуватися, в майбутньому, невелика компенсація 2 Пенге (грошова одиниця Угорщини -В.М.) за 1 кг. живої ваги. А поки-що окружна влада пропонувала обмежитися розписками. У випадку, якщо село не виконає це рішення, то «управа СНК буде відповідати перед воєнним судом»³⁹. Подібні листи від ОНК скоріш за все надійшли і до інших сіл округу, адже вони були віддруковані на друкарській машинці і вписувалися дані лише про село і кількість ВРХ, яку воно повинно було здати. На січень 1945 р. с. Середня Апша мало ще відправити 5 корови до однієї із військових частин, що дислокувалися окрузі⁴⁰. У приказному порядку селяни мали забезпечити військові частини № 15 990, № 24 535, № 51 549, №83 772, картоплею⁴¹ і сіном⁴². Військові навіть самі, без посередництва окружних народних комітетів, дозволяли собі займатися заготівлями. «Воєнна часть №24 535 в Великім Бичкові та Районовий Народний Комітет в Великім Бичкові приказує голові села Середньої Апші щоби дав сіна и те мусить дати на воєнну ціль. А миліцію. про допомогу збирання сіна даєме.» - йдеться у приказі⁴³.

Виплата за здану населенням військовим частинам худобу та сільськогосподарські продукти мали виплачувати створені Військовою Радою 4 Українського фронту наприкінці грудня 1944 -на початку січня 1945 р. так звані «виплатні пункти». Щоправда військові не завжди визнавали дійсними ті документи, які надавали їм селяни. З цього приводу Уповноважений Народної Ради Закарпатської України в справах промислу і торгівлі С. Вайс змушений був навіть видати спеціальне розпорядження за № III -20312/1945 від 29 січня 1945 р. «Заготівля сільсько-господарських продуктів представниками Червоної Армії». В ньому йшлося про створення т.зв. «паритетної комісії», яка «буде розглядати всі ті документи, що не були виплатними пунктами виплачені з причини формальних неточностей»⁴⁴. Проте чимало таких «розписок» виданих військовими залишилося невиплаченими.

чехословацьку армії та надання допомоги військовим частинам Червоної Армії. 29.10.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 6. -Арк. 7.

³⁸ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі та Рахівського окружного народного комітету про проведення мобілізації в Червону та чехословацьку армії та надання допомоги військовим частинам Червоної Армії. 29.10.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 6. -Арк. 8.

³⁹ Там само. -Арк. 9.

⁴⁰ Там само. -Арк. 12-13.

⁴¹ Там само. -Арк.20, 23.

⁴² Там само. -Арк. 17, 19, 22.

⁴³ Там само. -Арк. 18.

⁴⁴ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі та Рахівського окружного народного комітету про проведення мобілізації в Червону та чехословацьку армії та надання допомоги військовим частинам Червоної Армії. 29.10.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 6. -Арк. 24.

На СНК покладалися і обов'язки по складанню списків осіб, які були мобілізовані відступаючою угорською армією. В С.Апші таких було 98⁴⁵. На особливий контроль бралися і особи угорської та німецької національності, або ті, які колись служили в угорській армії. «СНК до рук ведучого сільського уряду Середня Апша. На основі приказу воєнного коменданта ОНК в Рахові приказує на протязі 24 годин перевести реєстрацію названих осіб: 1.) бувших рядових і офіцерів, служивих у мадярській і німецькій арміях та оставших на звільненій території Карпатської України.(в часи СРСР термін Карпатська Україна майже не вживався, або вживався у виключно негативному значенні -В.М.). 2.) всіх воєнноповинних мадярської і німецької народности в віці від 18 до 50 літ. 3.) урядовців і служителів жандармерії, котрі були в службі під час окупації Карпатської України мадярами.», -йдеться в архівному документі⁴⁶. Окружним народним комітетом давалися й інструкції СНК С.Апші та іншим селам Рахівського округу стосовно поводження із заарештованими, оформлення на них відповідної документації. В листі ОНК за № 262/1944 йшлося: «В прилозі пересилається Вам «Інструкції відносно задержання осіб». Торкається це передовсім політичних преступників та тих, що провинилися в аризації, конфіскації та розподаванні маєтків громадян ЧСР без розділу віросповідання»⁴⁷.

Чехословацька влада в 1944 р. намагалася відновити свої довоєнні повноваження. З цього приводу 15 листопада 1944 р. ОНК у Рахові за №285/1944 у села округу були відправленні оголошення такого змісту: «Уряд ОНК. пересилає вам декілька примірників «Оголошення Правительственного Делегата про тимчасове ведення справ на визволеній території Чехословацької республіки».. З дати оголошення на терені нашого округу вступають в силу всі Чехословацькі закони, видані до 30. вересня 1938. та новіші правні прописи Чехословацької влади за границею»⁴⁸.

Проте місцеві комуністи переймалися всякими засобами намагалися віддалитися від Праги і показати Москві свою цілковиту підтримку і прихильність. Одним із перших законів прийнятих НРЗУ на своєму засіданні вже 29 листопада 1944 р. був закон під № 5 «Про зміну числення часу»⁴⁹. Відповідно до нього на території Закарпатської України з 1 грудня 1944 р. замість середньоєвропейського вводився московський час переведенням стрілок годинника з 1.00 на 3.00. Але всі розуміли, що таке штучне переведення є не вигідним для краю, а тому Голова НРЗУ І.Турияниця видав спеціальне розпорядження «Про переведення в життя Декрету чис. 5. Про зміну числення часу». В ньому встановлювалися робочі години для урядових установ та навчання для шкіл « Наслідком цієї зміни, урядові години у всіх урядах всіх ресортів в цілій Закарпатській Україні є від 10.00 до 14.00 та від 16.00 до 20.00,

⁴⁵ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію діяльності сільського народного комітету, організацію зв'язку, особовий склад та інші адміністративні питання. 13.07.1944-08.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 2. -Арк. 2-3 зворотня.

⁴⁶ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 8.

⁴⁷ Там само. -Арк. 9.

⁴⁸ Там само. -Арк. 7.

⁴⁹ Вісник НРЗУ. -1944. -30 листопада. -С. 4.

а прийомні години для сторін від 12.00 до 14.00..Наука в школах відбувається від 10.00 до 14.00 респ. до 15.00 а по обіді до 19.00 респ. до 20.00.»⁵⁰.

Проте перехід на московський час населення краю явно не сприйняло. Свідченням цьому є справа, виявлена нами в Державному архіві Закарпатської області - «Циркуляри і листування з сільськими комітетами, про зміну середньо-європейського часу на московський час».⁵¹ На нашу думку, такі справи мають бути по кожному із округів Закарпаття. 6 лютого 1945 р., це більше ніж два місяці з часу прийняття декрету, Окружний Народний Комітет у Рахові, за підписом голови ОНК Ю.Штефанця та секретаря М.Гайналя, направив всім Сільським Народним Комітетам округу листа за № 418/1945-I, в якому ще раз розтлумачувалося керівництву СНК про необхідність переходу на московський час. «Оскільки в поодиноких селах цього ще не проведено ОНК наказує на місцях звиклим способом цю зміну оголосити, щоби всі громадяни перейшли на години після московського часу. Голошення о переведенні цього декрету наказується переслати не пізніше 15 лютого ц.р. в секретаріат ОНК в Рахові».⁵²

Згодом Сільські Народні Комітети змушені були відзвітували Окружному Народному Комітету в Рахові. Такі звіти до ОНК надійшли з практично зі всіх сіл округу -Середньої Апші, Білої Церви, Луга, Косівської Поляни, Білина, Солотвина, Квасів та ін.⁵³ Так, у листі голови СНК Білої Церкви Ілька Влада за № 36/1945 від 13 лютого 1945 р. йшлося: «На розпорядження Декрету Народної Ради Закарпатської України числа 5. з дня 29. листопада 1944 року (Вісник НРЗУ чис. 1) голосимо, що в селі Біла Церков, є виголошено і переведено середньоєвропейський час на московський. В зв'язку із цим рівночасно є повідомлено селянам, що в урядах й в Окр. Нар. Комітеті урядові години для сторін від 12 -до 14 години».⁵⁴

Питання переходу на московський час було на особливому контролі окружної влади. У названій справі міститься рукописна сторінка на якій представником ОНК було написано номер наказу 418/1945, про перехід на московський час, на ній чітко фіксувалося, який СНК і коли відзвітував з даного питання.⁵⁵

Окремо слід поглянути на діяльність правоохоронних та судових органів. Відомо, що вони відіграли важливу роль у зміцненні народної влади на Закарпатті. Декретом № 22 від 18 грудня 1944 р. створювався Спеціальний суд Закарпатської України⁵⁶. «Сільському народному комітетові в Середній

⁵⁰ Там само. -Арк. 8.

⁵¹ Циркуляри і листування з сільськими комітетами, про зміну середньо-європейського часу на московський час. 06.02.1945-12.03.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-211 (Рахівський окружний народний комітет с. Рахів). Оп. 1. -Спр. 4. -Арк.1-21.

⁵² Там само. -Арк. -1.

⁵³ Там само. -Арк. 3-11, 13,14,16,18; Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 12, 23.

⁵⁴ Циркуляри і листування з сільськими комітетами, про зміну середньо-європейського часу на московський час. 06.02.1945-12.03.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-211. -Оп. 1. -Спр. 4. -Арк. 5.

⁵⁵ Циркуляри і листування з сільськими комітетами, про зміну середньо-європейського часу на московський час. 06.02.1945-12.03.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-211. -Оп. 1. -Спр. 4. -Арк. 21.

⁵⁶ Вісник НРЗУ. -1944. -30 грудня. -С.15-16.

Апші Окружний народний комітет у Рахові наказує Вам на публічному зібранні чимскоріше вибрати із громадян Вашого села 2 судових засідателів, які на засіданні суду будуть покликувані Окружним старшим судью», - йдеться в знайденому нами документі⁵⁷. При відборі засідателів мали братися за увагу чесність, порядність. Засідателями могли стати особи яким виповнилося 24 роки. До-речі, Окружний народний суд в Рахові встановив для мешканців села Середня Апша час безплатного розгляду різного роду скарг та юридичних консультацій. Це була середа кожного тижня з 11.00 до 1.00 московського часу⁵⁸.

Час від часу в село Середня Апша навідувався і окружний прокурор. В документі читаємо, що 22 травня 1945 р. прокурор «має в порядку адміністративного нагляду провести ревізію вашого сільського народного комітету»⁵⁹. Разом з ним до села мів прибути окружний слідчий для допиту 30 осіб. «Щоби люди нетрудилися і нестрачали заробітків, - йдеться в повідомленні, - рішив сам поїхати туди і там їх вислухати в Середній Апші в сільській хаті»⁶⁰.

На початку березня 1945 р. до Рахова запрошувалися всі представники СНК «щоби на найближчих засіданнях (ОНК - В.М.), мітингах, нарадах випрацювали в короткій формі резолюції, всі важніші домагання села та громадян округу»⁶¹.

Із 25 квітня 1945 р. на підставі приказу Управління Внутрішніх справ та Головної міліції Закарпатської України на території краю вводилася система перепусток. Якщо раніше пересуватися в межах округу можна було на основі «Позволення на виїзд», яке видав сільський народний комітет⁶², або виїзд поза межі округу дозволявся окружним народним комітетом⁶³, то тепер громадянам Закарпатської України щоб виїхати із округу в округ, або закордон треба було мати із собою перепустку від окружної міліції. Для виїзду закордон в окружний відділ подавалася заява із вказаною в ній метою поїздки і автобіографія бажаючого виїхати. Перепустка для виїзду із округу в округ видавалася у випадку, коли людина їхала на «публічні торги». З цього часу сільським народним комітетам заборонялося видавати ці перепустки.

⁵⁷ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 22.

⁵⁸ Там само. -Арк. 28.

⁵⁹ Там само. -Арк. 34.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 24.

⁶² Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію діяльності сільського народного комітету, організацію зв'язку, особовий склад та інші адміністративні питання. 13.07.1944-08.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 2. -Арк. 4.

⁶³ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 10.

«Сільські народні комітети визивається, що ніяких перепусток нікому в будучім давати не сміють. Об тім теж повинні поінформувати населення свого села. Кого міліція задержить в дорозі без перепустки, наражається на те, що знайдені річи при нім, будуть конфіскуватися а крім того наложена буде на него грошова покута (штраф -В.М.)», -оповіщав голова ОНК Ю.Штефанець СНК с. Середня Апша⁶⁴.

Взялася окружна влада і за контроль печаток і підписів. Так в одному із документів за №1461/1945 датованого 18 травня 1945 р. і присланого в СНК Середньої Апші читаємо: «Окружний Народний Комітет в Рахові наказує всім СНК-ам на місцях, щоби бігом трьох днів з дати доручення реєструвати урядову печать і стамбілю (штемпель -В.М.) як теж підписи голови села, його заступника, секретаря і евентуально і його заступника»⁶⁵. В цьому ж документі наголошувалося, що головам і секретарям СНК не слід видавати різні довідки та посвідчення: «За кожне необдумане і немотивоване видання посвідчення і кримінально і дисциплінарно відповідають голови і секретарі СНК-ів»⁶⁶. «ОНК наказує, щоби всякі посвідчення давати тільки в крайнім випадку і тільки тоді, якщо названий вповні заслугоує підтримку з боку урядів, бо всі свої громадянські повинності безумовно виповняє, податок платить, політично піддержує стремління о возз'єднанні ЗУ з Рад. Україною, або дуже важлива інша причина», -йдеться в документі⁶⁷.

Відзначення першої річниці визволення Закарпаття від угорсько-фашистських загарбників, відбулося досить помпезно, в притаманній комуністам традиції у всіх містах і селах області. На цей час вже стало цілком зрозуміло, що після підписання радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 р., край скоро має увійти до складу УРСР як одна із складових його частин, а тому місцеві комуністи з великим ентузіазмом взялися за відзначення цієї річниці. Як відзначено у протоколі СНК с. Середня Апша святкування пройшло на високому рівні. Спочатку, 26 жовтня 1944 р. відбувся мітинг, на якому виступив представник окружного комітету комуністичної партії В.Богданович⁶⁸. На сільських зборах, які відбулися 28 жовтня цього ж року, були присутніми близько 150 людей. Виступаючі місцеві комуністи на румунській мові привітали всіх присутніх з річницею визволення. Перед присутніми виступив і представник Рахівського окружного комітету комуністичної партії Юрій Локота. «Святкове зібрання було закінчено з радісними викликами: «Хай живе возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною!», «Хай живе великий вождь Сталін!»», -говориться в документі⁶⁹.

Найбільшою проблемою, яку намагався вирішити сільський

⁶⁴ Там само. -Арк. 33.

⁶⁵ Там само. -Арк. 35.

⁶⁶ Циркуляри і розпорядження НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету про встановлення робочого дня в установах, проведення засідань, зберігання печаток та листування з ними по інших організаційних питаннях. 20.11.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 1. -Арк. 35.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Протоколи засідань сільського народного комітету за 1944-1945 роки. 12.11.1944-26.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 3. -Арк. 15.

⁶⁹ Там само. -Арк. 11.

народний комітет було забезпечення населення продуктами у повоєнний час. Для цього в першу чергу потрібно було знати точну кількість населення села, округу. Вже 5 грудня 1944 р. окружний народний комітет у Рахові видає розпорядження до сільських народних комітетів округу в якому йде мова про проведення перепису населення. Причому видавалися два взірці документів для проведення перепису. Взірець А - для перепису українського (руського) населення та взірець В - «для населення іншої народности». До роботи з перепису населення мала залучатися вся інтелігенція села: вчителі, священики, службовці. За внесення до списків неправдивих даних передбачалася адміністративна відповідальність. Пункт другий цього листа передбачав перепис радіоапаратів та їх власників на селі. Комуністи не бажали поширення небажаної інформації. «Радіоапарати треба конфіскувати, перевести ОНК у Рахові.. СНК один апарат можуть собі залишити в сільськiм уряді для обслуговування населення», - йшлося в документі⁷⁰.

Так званий відділ «прохарчування» вимагав від сільських народних комітетів повноти і точності списків. «По заложенню евіденції СНК перегляне всі основні листи і рiшить, кого заділити тимчасово до групи жителів забезпечених харчами, а кого до групи незабезпечених», - говориться в документі⁷¹. До незабезпечених відносилися: бідняки без землі і будинку; вдовиці з двома і більше дітьми; жінки з дітьми, чоловіки яких пішли в СРСР і ще не повернулися; жінки з дітьми, чоловіки яких інтерновані, або знаходяться в робочих таборах; жінки з дітьми, чоловіки яких служать у війську і ще не повернулися; родини, які не можуть утримати себе, або дуже постраждали під час угорської окупації. До цього списку не могли потрапити громадяни угорської, або німецької національності.

ОНК-ом пропонувалося паралельно скласти й інший список - «Опис худоби». В документі йдеться: «До списку треба взяти: 1) корови, 2) телиці, 3) воли, 4) бики, з позначенням чия власність 5) коні, 6) вівці, 7) свині до 6 місяців, 8) свині над 6 місяців, 9) вози і 10) сани»⁷². Зрозуміло, що відділ «прохарчування» робив ці списки задля забезпечення населення продуктами і міг розраховувати на якісь стратегічні запаси. Проте буквально через кілька років, в часи колективізації, особливо останній список, скоріш за все став основою інших списків - «Списків куркульських господарств»⁷³.

24 грудня 1944 р. Сільському народному комітетові в с. Середня Апша прийшло і розпорядження Рахівського ОНК такого змісту: «Президія ОНК в Рахові по приказу верховної команди IV Українського фронту приказує Вам зразу виготовити список німецьких родин, що живуть у Вашому селі. Всіх жінок віком від 18 до 35 років, та чоловіків від 17 до 45 років, зразу урядово повідомити, щоб приготувалися до виїзду на день 27

⁷⁰ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію діяльності сільського народного комітету, організацію зв'язку, особовий склад та інші адміністративні питання. 13.07.1944-08.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 2. -Арк. 1.

⁷¹ Там само. -Арк. 2.

⁷² Там само.

⁷³ Списки кулацких хазяйств и их характеристики, утвержденных постановлением окрисполкома. 1947 г. // ДАЗО. -Ф. Р.130: Виконавчий комітет Рахівської районної ради депутатів трудящих 1946-1974.-Оп.1, Спр.27, Арк. 1.

грудня 1944 р.. Сільська управа повинна попередити названих німців, щоб остерігалися перед утечею, що кожна спроба втечі карається розстрілом»⁷⁴.

Сільські народні комітети залучалися і до роботи Надзвичайної Комісії з встановлення і розслідування злочинів німецько-угорських загарбників і обліку втрат, завданих ними громадянам, громадським організаціям, державним підприємствам і установам. На СНК покладалося і завдання по встановленню цих збитків у кожному окремо взятому селі. «Для переведення оцінки оголошених шкод поодинокими жителями СНК повинні створити 3 або 5 членну комісію. Кожну наголошену шкода на місці, в об'єкті власника треба переглянути, оцінити і вписати в протокол»⁷⁵.

Займалися сільські народні комітети і розподілом серед населення продуктів та промислових товарів, які надходили у вигляді допомоги. Слід зауважити, що така допомога у 1944 р. надходила як від Чехословацької Армії так і від Червоної Армії. В цей час продовольча допомога надходила від «ЧСЛ. Арм. збору, як дар Маршала Сов. Союзу тов. СТАЛІНА та по припису ЧСЛ. правит. делегата»⁷⁶. Чого не скажеш вже про 1945 р. коли представники уряду Чехословаччини поступово усувалися місцевими комуністами від впливів на територію Закарпатської України. Так, 22 січня 1945 р. 15 сіл Рахівського округу отримало у вигляді допомоги від Червоної Армії 407 т зерна, які треба було розподілити між бідними жителями. Село Середня Апша з цієї кількості одержало 5 т⁷⁷. Подібна допомога надходила і в інші місця. Наприклад, у вересня 1945 р. с. С. Апша отримало «10 денну норму житнього зерна» в кількості 3. 152. 01 кг. Правда тут же обумовлювалося, що «ціну зерна постановить кооператив»⁷⁸. З іншого документу довідуємося і про ціну за «допомогу» - «жито 22.50 Р., пшениця 24 Р.»⁷⁹. Причому це були ціни на складах у В.Бичкові, Солотвині, Рахові. За доставку зерна в конкретний населений пункт також бралася плата з розрахунку: якщо село знаходилося від складу до 10 км -1 пенге за цнт; до 20 км -2 пенге; до 30 км -3 пенге. В цей час ціни на зерно в роздрібній торгівлі становили 26 пенге за пшеницю і 24.50 пенге за жито⁸⁰. В січні 1945 р. ціни на зерно зросли. Про це дізнаємося з листа голови села В.Бичків до СНК с. С. Апша від 24 січня: «На основі розпорядження ОНК на розподіл зерна вам буде приділене 5 тон зерна але за гроші по 30 П. один метер. Коли не приїдете за зерном від дня одержання цього розпорядження до 2-х днів зерно більше не дістанете»⁸¹.

⁷⁴ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію діяльності сільського народного комітету, організацію зв'язку, особовий склад та інші адміністративні питання. 13.07.1944-08.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 2. -Арк.8.

⁷⁵ Циркуляри і розпорядження уповноваженого в справах соціальної опіки і Рахівського окружного народного комітету про встановлення збитків заподіяних населенню угорсько-німецькими загарбниками. 02.12.1944-22.10.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 4. -Арк. 2.

⁷⁶ Циркуляри Рахівського окружного народного комітету про розподіл серед населення продуктів та промислових товарів 13.12.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 7. -Арк. 1.

⁷⁷ Там само. -Арк. 9.

⁷⁸ Там само. -Арк. 3.

⁷⁹ Там само. -Арк. 10.

⁸⁰ Там само. -Арк. 11.

⁸¹ Циркуляри і розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах землеробства і Рахівського окружного народного комітету та листування з ними про організацію сівби, молотьби, збір

Розподілу за списками підлягали й інші продукти - м'ясо і масло⁸², цукор і оселедці⁸³, оцет⁸⁴ тощо. Сільськогосподарські товари у роздрібній мережі було практично неможливо, як і промислові. Серед населення сіл округу розподіляли і товари промисловості - мило⁸⁵, сірники, нитки⁸⁶ та ін. Всі ці товари були надзвичайно дефіцитними. У повідомленні завідувача складу Кооперативного Союзу в Рахові від 23 квітня 1945 р. до сільського народного комітету в с. С.Апша йдеться: «повідомляємо вас, що для вашого села прийшов товар на суму 1055.96 пенгів. Цей товар до 5 мая маєте перебрати, а при перебранні виплатити вищеназану суму»⁸⁷. Так, 30 травня року⁸⁹. Постановою ОНК в Рахові встановлювалася і ціна цукру - 13 пенгів за кілограм⁹⁰. Звичайно це було явно недостатньо для задоволення всіх потреб, але бачимо намагання влади хоча б якось вирішити продовольчу кризу.

Рахівським ОНК для всіх сіл округу встановлювалися і норми споживання хліба на день та борошна або крупи на місяць. Так, наприклад, вчителі отримували 700 гр хліба на день і 1500 гр борошна або крупи на місяць; важко працюючі відповідно 600 гр і 1500 гр; легко працюючі - 500 гр і 1200 гр; службовці - 400 гр і 1200 гр; лікарі 500 гр і 1500 гр; утриманці одержували 300 гр хліба на день⁹¹. Священники православної церкви прирівнювалися до службовців⁹².

Одним із найголовніших завдань, поряд із забезпеченням населення продуктами, було наділення селян землею. Розв'язання аграрного питання носило і політичний характер - це повинно було максимально сприяти возз'єднанню Закарпаття з Радянською Україною. Адже основну масу населення складали селяни, абсолютна більшість яких все своє життя страждала від безземелля і малоземелля. За даними статистики до реформи на одну людину в Закарпатській Україні припадало всього біля 0,40 гектара орних земель⁹³.

На 1-ій конференції КПЗУ, окрім іншого, йшлося про конфіскацію земель греко-католицької церкви, великих землевласників та прибічників гортистського режиму. Цими землями мали бути безкоштовно наділені

врожаю, організацію молочарень та інші сільськогосподарські питання. 13.12.1944-11.12.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 13. -Арк.14.

⁸² Циркуляри Рахівського окружного народного комітету про розподіл серед населення продуктів та промислових товарів 13.12.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 7. -Арк. 24.

⁸³ Там само. -Арк. 25, 27.

⁸⁴ Там само. -Арк. 39.

⁸⁵ Там само. -Арк. 13,15,16.

⁸⁶ Там само. -Арк. 19.

⁸⁷ Циркуляри Рахівського окружного народного комітету про розподіл серед населення продуктів та промислових товарів 13.12.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 7. -Арк. 17.

⁸⁸ Там само. -Арк. 29.

⁸⁹ Там само. -Арк. 30.

⁹⁰ Там само. -Арк. 31.

⁹¹ Циркуляри Рахівського окружного народного комітету про розподіл серед населення продуктів та промислових товарів 13.12.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 7. -Арк. 8.

⁹² Там само. -7.

⁹³ Справки Министерства земледелия УССР в ЦК КП(б)У о земельных отношениях на территории Закарпатской области до воссоединения с Украиной (7 сентября 1946 г.) // ЦДАГОУ. -Ф.1. -Оп.75. -Спр.157. -А.2.

безземельні та малоземельні селяни через Народні комітети⁹⁴. З'їзд Народних комітетів Закарпатської України, що відбувся в Мукачеві 26 листопада 1944 р., і поряд з прийняттям історичного Маніфесту прийняв рішення з Радянською Україною, обговорив аграрне питання і мало не оцінило значення для селянства Закарпаття. Це була постанова «Про наділ селян, робітників і службовців Закарпаття. Це була резолюція 1-ої конференції КПЗУ, і яке

Вперше в історії Закарпаття власниками землі мали стати ті, хто на ній працював - безземельні та малоземельні. На основі цієї постанови в перші ж місяці після її прийняття селянам було передано 52737 га землі, кількість малоземельних господарств скоротилася до 2,9%⁹⁶. Велике землеволодіння перестало існувати. Це було важливим кроком у проведенні реформи. Зовсім міняється картина у землекористуванні. На початок проведення земельної реформи, поміщикам, церкві та монастирям належало 59,5% земельних угідь, заможним селянам - 19,8%, середнякам - 16,9% і малоземельним селянам - 3,8%⁹⁷.

На Першому з'їзді Народних комітетів було обрано орган державної влади Закарпатської України - Народну Раду Закарпатської України. Одним із перших таких декретів, який мав за основу постанову 1-го з'їзду Народних комітетів, був декрет за № 7 від 29 листопада 1944 р. «Про наділ землею безземельних і малоземельних селян, робітників і службовців Закарпатської України»⁹⁸. Згідно нього «наділення безземельних і малоземельних селян, робітників і службовців здійснюють на місцях негаймо місцеві Народні Комітети під доглядом Окружних Народних Комітетів. Наділ землі робітникам і службовцям не може перевищувати 1.000 квадратних метрів». У відношенні до села політика уряду була досить демократичною й дала добрі плоди. В умовах післявоєнної розрухи це мало життєво важливе, рятівне значення.

Для забезпечення правильного розподілу конфіскованої землі за рішенням ЦК КПЗУ від 27 лютого 1945 р. окружками партії провезли спеціальні наради секретарів сільських партійних організацій і голів сільських Народних комітетів. Після цього по всіх селах були створені земельні комісії⁹⁹. Ці земельні комісії мали контролювати розподіл землі на місцях. Допомогати їм у цьому повинні були народні дружини, створені на основі декрету НРЗУ від 18 грудня 1944 р.¹⁰⁰

⁹⁴ Закарпатська правда - орган обкому КП(б)У та обласної ради депутатів трудящих. -1944. -21 листопада.

⁹⁵ Там само. -2 грудня.

⁹⁶ Козловська Л.Г. Розвиток народного господарства Закарпатської області за роки Радянської влади. -Львів: вид-во Львівського ун-ту 1959. -С. 20.

⁹⁷ Куценко К.А. Использование исторического опыта КПСС партийной организацией Закарпаття в борьбе за выполнение идеи Ленинского кооперативного плана // Тридцать лет по социалистическому пути... - С.98.

⁹⁸ Вісник НРЗУ. -1944. -30 листопада. -С. 5.

⁹⁹ Яремчук В.Т. Встановлення народної влади на Закарпатті і створення передумов для соціалістичного перетворення сільського господарства (жовтень 1944 - червень 1945 рр.) // Наукові записки УжДУ. - Ужгород, 1959. - Т. XXXIX. - С.26.

¹⁰⁰ Закарпатська правда - орган обкому КП(б)У та обласної ради депутатів трудящих. -1944. -30 грудня.

28 лютого 1945 р. Народна Рада Закарпатської України прийняла постанову, в якій йшлося про порядок розподілу земель на підставі декрету НРЗУ від 29 листопада 1944 р. В цій вказувалося, що землі, конфісковані у ворогів радянського суспільства -німецько-угорських поміщиків, акційних товариств, іноземних фірм, передаються безкоштовно в особисту власність безземельним і малоземельним селянам, а також службовцям і робітникам під власні городи¹⁰¹. Детальніше про перебіг земельної реформи НРЗУ ми вже писали в попередньому збірнику «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність»¹⁰². Подамо тільки зведені статистичні дані які стосуються землекористування в ході здійснення земельної реформи новою владою в с. Середня Апша. На 28 вересня 1945 р. становище у землекористуванні даного села виглядало так: «1. Кількість господарств у селі -922; 2. Безземельних -28; 3. Мають землі до 1 кад. гольда -130; 4. Мають землі від 1 до 3 кад. гольдів -162; 5. Мають землі від 3 до 5 кад. гольдів -243; 6. Мають землі від 5 до 7 кад. гольдів -141; 7. Мають землі від 7 до 10 кад. гольдів -77; 8. Мають землі від 10 до 15 кад. гольдів -51; 9. Мають землі від 15 до 20 кад. гольдів -42; 10. Мають землі від 20 до 30 кад. гольдів -30; 11. Мають землі від 30 до 40 кад. гольдів -10; 12. Мають землі від 40 до 50 кад. гольдів -5; 13. Мають землі більше 50 кад. гольдів -3»¹⁰³.

Таким чином бачимо, що землекористування в селі в ході здійснення реформи частково вирівнялося. Більша кількість господарств мала у своєму володінні до 7 кадастральних гольдів землі. Понад допустиму норму землеволодіння, а це 50 гольдів у селі було всього троє осіб. Чи не тому середньоапшанці не виявили бажання переселитися в низинні округи, що пропагувала НРЗУ. «Таких осіб, корті ішли б жити на низину нема. В селі було 3 раз вибубновано»¹⁰⁴, -читаємо в одному з документів.

Завершальним актом у проведенні земельної реформи в Закарпатській Україні у змінах форм власності на землю став декрет НРЗУ від 15 грудня 1945 р., в якому на основі Маніфесту I-го з'їзду Народних комітетів та «важаючи за потрібне», запроваджувалися «радянські закони про націоналізацію землі». Оголошувалося, що від тепер вся земля з її надрами, водами, лісами на території Закарпаття є власністю державною, тобто «всенародним добром». Президії НРЗУ було доручено негайно здійснити всі заходи щодо передачі селянам землі «у безстрокове і безкоштовне

¹⁰¹ Ілько В.І. Аграрні перетворення в закарпатському селі (1944-1945 рр.) // Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років радянської влади: Матеріали респ. конф., присвяченої 25-річчю возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (1945-1970). -Ужгород: Карпати, 1970. -С.30.

¹⁰² Міщанин Василь. Колективізація сільського господарства в румунських селах Рахівського і Тячівського округів у другій половині 40-х років ХХ ст. / Colectivizarea in satele romanești din raioanele Teseu și Rahiv in cea de a doua jumătate a anilor '40 // Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної наукової конференції «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність»; 30 червня -1 липня 2009 р., м. Сату-Маре (Румунія) / Ред.кол.: І.І.Вовканич (голова), І.-Л. Горват, В. Чубота та ін. -Ужгород -Сату-Маре, 2011. -С. 187-206.

¹⁰³ Списки безземельних селян та листування з Рахівським окружним народним комітетом про розподіл землі. 01.02.1945-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 20. -Арк.13.

¹⁰⁴ Циркуляри Рахівського окружного народного комітету про розподіл серед населення продуктів та промислових товарів 13.12.1944-22.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 7. -Арк. 12.

користування». Цим же актом попередні декрети і постанови Народної Ради Закарпатської України про часткову конфіскацію та націоналізацію земель вважалися за такі, що відповідали змістом декрету від 15 грудня 1945 р. і на цій основі ліквідовувалися¹⁰⁵.

Займалися сільські народні комітети і вирішеннями інших соціально-економічних питань. Слід відзначити, що і тут їхня діяльність зводилася до виконання декретів і постанов Народної Ради Закарпатської України. Назвемо лише деякі декрети і постанови НРЗУ, які стосувалися конфіскації і націоналізації підприємств: декрет № 11 від 5 грудня 1944 р. «Про націоналізацію спиртних заводів, палінчарень і всіх підприємств по виробництву алкогольних напоїв»¹⁰⁶, декрет № 12 від 5 грудня 1944 р. «Про націоналізацію пивоварного заводу графа Шенборна-Бухгейма, акційної спілки в Підгорянах»¹⁰⁷, декрет від 5 грудня 1944 р. № 14 «Про будинки і рухоме майно ворогів народу, які втікли з мадярсько-німецькими загарбниками»¹⁰⁸, декрет № 25 від 21 грудня 1944 р. «Про націоналізацію всіх акційних банків Закарпатської України та про заложення «Народного банку Закарпатської України»»¹⁰⁹, декрет № 31 від 12 січня 1945 р. «Про націоналізацію лісопромислової фірми «Латориця», акційної спілки в Мукачеві»¹¹⁰, Декрет № 45 від 9 лютого 1945 р. «Про частинну зміну декрету НРЗУ від дня 5-го грудня 1944 року число 11 про націоналізацію спиртних заводів, палінчарень і всіх підприємств по виробництву алкогольних напоїв»¹¹¹, постанова НРЗУ від 1 лютого 1945 р. «Про конфіскацію заводу південно-карпатської, нафтоочисної і торговельної акційної спілки в Мукачеві»¹¹², постанова НРЗУ від 29 січня 1945 р. «Про конфіскацію хемічних заводів в Перечині, Сваляві і Великім Бичкові»¹¹³. Вже 16 грудня 1944 р. уповноважений Народної Ради Закарпатської України у справах промислів і торгівлі направив всім міським і окружним народним комітетам листа з настановами як правильно втілювати декрети НРЗУ: «наказую негайно подати оголошення о тім які спиртні заводи, палінчарні або інші підприємства по виробництву по виробництву алкогольних напоїв знаходяться на території округу або міста, хто є її власником, де він тепер перебуває і до якої національності голоситься.»¹¹⁴. В інформації мало вказуватися і те чи працюють ці підприємства на той момент, скільки на них працює робітників, мала проводитися інвентаризація обладнання. Окружний народний комітет у Рахові вже на другий день, 17 грудня 1944 р., направив листа за № 546/1944 до Сільського

¹⁰⁵ Шляхом Жовтня. Визволення Радянською Армією Закарпатської України і возз'єднання її з Радянською Україною. Збірник документів. Т. VI. - VIII-1944 р. - I-1946 р. - Ужгород: Карпати, 1965. - 445 с.

¹⁰⁶ Вісник НРЗУ. -1944. -15 грудня. -С.9-10.

¹⁰⁷ Вісник НРЗУ. -1944. -15 грудня. -С.10.

¹⁰⁸ Вісник НРЗУ. -1944. -15 грудня. -10-11.

¹⁰⁹ Вісник НРЗУ. -1944. -30 грудня. -С.17.

¹¹⁰ Вісник НРЗУ. -1945. -15 січня. -С.3.

¹¹¹ Вісник НРЗУ. -1945. -15 лютого. -С.30.

¹¹² Вісник НРЗУ. -1945. -15 лютого. -С.31.

¹¹³ Вісник НРЗУ. -1945. -31 січня. -С.20.

¹¹⁴ Декрет, постанова і циркуляри НРЗУ, Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі про проведення обліку націоналізованих фабрик, заводів і підприємств. 25.12.1944-08.09.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 8. -Арк. 2.

народного комітету в с. Середня Апша такого змісту: «Розпорядження НРЗУ в описі засилаємо з тим приказом, щоби СНК це розпорядження **порядно** простудіював і на кожний пункт цього розпорядження негайно дані зібрав, протягом 5-ох днів від дня доручення заслав СНК у Рахові»¹¹⁵.

27 грудня 1944 р. середньоапшанський СНК рапортував в **округ** «голосимо, що в селі Середня Апша спиртних заводів або палінчарень нема»¹¹⁶. Проте жителі села були причасними до мародерства на хімічному заводі «Клотільда», який трохи пізніше був конфіскований постановою НРЗУ від 29 січня 1945 р. Жителі с. Середня Апша розкрали дошки, які належали згаданому підприємству і знаходилися в селі Плаюц. Для розслідування справи навіть направлялася міліція¹¹⁷.

Декретом НРЗУ від 17 серпня 1945 р. націоналізувалися залізничний транспорт і зв'язок, ліси та лісове господарство, промислові підприємства з числом робітників більше 15 чоловік або з числом робітників не менш 8 при наявності двигуна, а також поліграфічні підприємства, електростанції, млини та ін¹¹⁸. На основі цього декрету у селян с. Середня Апша було конфісовано дві механічні молотілки «Slavia» 1929 року випуску та «Vikse» 1936 р.в.¹¹⁹.

Велику увагу приділяли сільські народні комітети і від будівлям доріг і мостів зруйнованих відступаючими угорськими військами. Так, у одному з листів Рахівського ОНК за № 735/1944. -45-I до СНК с. Середня Апша читаємо: «Президія ОНК в Рахові наказує Вам приділити і негайно вислати для праці на залізній дорозі 400 робітників і 120 підвод. Коли назначене число не буде достачати з добровільнопороголошених, СНК повинен примусово змобілізувати потрібне число робітників та підвод»¹²⁰.

Таким чином, в діяльності сільських народних комітетів в період Народної Ради Закарпатської України 1944-1945 рр. можемо виділити два головні моменти. З одного боку, СНК провели величезну роботу із налагодження порядку в умовах повоєнної розрухи, взяли на себе певні нотаріальні функції тощо. З другого боку, їхня діяльність обмежувалася декретами і постановами Народної Ради Закарпатської України, рішеннями та інструкціями окружних народних комітетів, в яких зазвичай політичні інтереси переважали над іншими. Виключенням не стала і діяльність СНК румунського села Середня Апша.

¹¹⁵ Декрет, постанова і циркуляри НРЗУ, Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі про проведення обліку націоналізованих фабрик, заводів і підприємств. 25.12.1944-08.09.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп.1. -Спр. 8. -Арк.2.

¹¹⁶ Там само. -Арк. 3.

¹¹⁷ Там само. -Арк. 4.

¹¹⁸ Там само. -Арк. 8.

¹¹⁹ Там само. -Арк. 16.

¹²⁰ Циркуляри і розпорядження Рахівського окружного народного комітету про мобілізацію робочої та тяглової сили для відбудови народного господарства. 13.12.1944-27.11.1945. // ДАЗО. -Ф. Р-221. -Оп. 1. -Спр. 9. -Арк. 5.